

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların intellektual hazırlığı və inkişafı

¹ Solmaz Rafiq qızı Cabbarova

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250203003>

Xülasə:

Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəbə intellektual hazırlığının əhəmiyyəti, bu hazırlığın psixoloji-pedaqoji əsasları və diaqnostika metodları geniş şəkildə təhlil edilir, uşağın məktəbə hazır olması yalnız oxuma, yazma və sayma bacarıqları ilə deyil, həm də təfəkkür, nitq, diqqət, yaddaş və təxəyyül kimi idrak proseslərinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Məqalədə intellektual hazırlığın əsas komponentləri – məntiqi və vizual-məcəzi təfəkkür, qavrayış, hafizə, diqqət və təxəyyül – hərtərəfli şəkildə izah olunur. L.A. Vengerin və Y. Yirasekin metodlarına əsaslanaraq uşaqların intellektual səviyyəsinin diaqnostikası üçün konkret üsul və texnikalar təqdim edilir. Bu diaqnostik yanaşmalar modelləşdirmə, identifikasiya, obyektlərin xüsusiyyətlərinə görə təsnifat və məntiqi ardıcılığın müəyyənəndirilməsinə əsaslanır. Eyni zamanda, müəllif məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında oyunun rolunu vurğulayır, didaktik və süjetli-rolu oyunların idrak fəaliyyətini və sosial bacarıqları inkişaf etdirmə potensialını qeyd edir. Məqalədə oyunlar vasitəsilə uşaqlarda yaddaş, diqqət, qavrayış və təfəkkürün inkişaf etdirilməsi yolları da geniş yer alır.

Sonda qeyd edir ki, məktəbə intellektual hazırlıq uşağın təlim fəaliyyətinə adaptasiyası üçün vacib amildir və bu hazırlığın düzgün qiymətləndirilməsi təhsil prosesinin fərdiləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Açar sözlər:

Məktəbəqədər təhsil, intellektual hazırlıq, təfəkkürün inkişafı, təxəyyülün inkişafı, təlimə hazırlıq, oyun.

Məktəbə İntellektual Hazırlığın Mahiyyəti

Məktəbə intellektual hazırlıq uşağın gələcək məktəb təhsilinə müvafiq şəkildə hazır olmasını təmin edir. Uşağın məktəbə hazır olması yalnız oxumaq, yazmaq və saymaq bacarıqlarına sahib olması demək deyil. Əslində, bu, uşağın düşünmə bacarığının inkişafı, təfəkkürünün və nitqinin formalaşması, ətraf aləmi müşahidə etmə qabiliyyəti ilə əlaqəlidir. Məktəbə intellektual hazırlığın əsasını təşkil edən amillərdən biri uşağın məntiqi düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Məsələn, uşaqlar şifahi-məntiqi təfəkkürlə qarşılaşdıqda, onları qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək, ümumiləşdirmək və təsnifat etmək kimi idrak fəaliyyətlərinə sövq etmək lazımdır. Məktəbəqədər

¹ Cabbarova, S. R. PhD in Pedagogy, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: solmazcabbarova@ndu.edu.az. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9975-1941>

yaş dövründə uşaqlar öz zehni inkişafını, ətraf aləmdə baş verən hadisələri anlamağı təbii şəkildə həyata keçirirlər. Bu dövrdə onların təfəkkürü hələ də əsasən əyani və obrazlı olur, lakin müəyyən bacarıqları mənimsəməyə başlamışlar. Məsələn, 5 yaşlı uşaq ətraf aləmi daha sadə şəkildə təhlil etməyə, sadə səbəb-nəticə əlaqələrini qurmğa başlayır. Bununla yanaşı, uşaqlar ətraf dünyaya dair suallar verir, bu da onların təfəkkürünün inkişafı üçün çox mühüm bir amildir. Uşaqlara verilən hər bir sual onların analitik və tənqidi düşünmələrini stimullaşdırır, beləliklə, məktəbə hazırlıqlarına müsbət təsir göstərir.

Uşaqlarda Təfəkkür və Nitqin Formalaşması

Uşağın məktəbə intellektual hazırlığı gələcək şagirdin təhlil və sintez, müqayisə və ümumiləşdirmə, təsnifat kimi zehni əməliyyatları mənimsəmək bacarığıdır; təhsil fəaliyyəti prosesində uşaq cisimlər və hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqələri qurmağı, ziddiyyətləri həll etməyi öyrənməlidir. Uşağın təfəkkürünün və nitqinin inkişafı məktəb təhsilinə intellektual hazırlığının ən mühüm göstəriciləri hesab olunur. Məktəbəqədər yaşın sonunda uşaqların zehni inkişafının mərkəzi göstəricisi onların obrazlı və şifahi-məntiqi təfəkkürünün əsaslarının formalaşmasıdır. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlar vizual-məcəzi təfəkkürə əsaslanan və onun təbii davamı olan şifahi-məntiqi təfəkkürün əsasını qoymağa başlayırlar. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ətraf aləmi müşahidə edir, baş verən hadisələri anlamağa çalışırlar və bunun üçün böyüklərin köməyinə ehtiyac duyurlar. Çox sual vermələrinin əsas səbəblərindən biri də elə budur. Beşyaşlı uşaq ətrafındakı dünyanı ən sadə təhlil etməyə qadirdir: əsas və əhəmiyyətsizləri ayırmağı bacarırlar, sadə əsaslandırmaqlar edə bilirlər, düzgün nəticələr əldə edirlər.

Kiçik Məktəb Yaşında Təfəkkürün İnkişaf Xüsusiyyətləri

Kiçik məktəb yaş dövründə təfəkkür özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur. İlk dövrlərdə əyani-əməli təfəkkür özünü göstərsə də sonrakı mərhələlərdə əyani-obrazlı təfəkkürə keçid baş verir və sözlü məntiqi təfəkkürün inkişafı üçün müvafiq şərait yaranır. Uşağı məktəbə hazırlayarkən onun təfəkkürünün formalaşdırmaq, idrak və marağını inkişaf etdirmək lazımdır. Uşağı təkcə dinləmək deyil, həm də sual vermək, mümkün fərziyyələr irəli sürməsinə, öz fikirlərini danışmasına imkan yaratmaq əhəmiyyətlidir. Danışmaq ən vacib məktəb tələblərindən biridir çünki, digərlərinin başa düşməsi üçün bu vacibdir. 5-6 yaşa qədər uşaqlar çox danışirlar, lakin nitqləri situasiyalıdır. Daha dərin düşüncə özlərini narahat etmirlər, ancaq hekayədə çatışmayan hər şeyi hərəkət elementləri ilə tamamlamağa çalışırlar.

Kiçik məktəb yaş dövründə hafizənin də inkişafını davam etdirilir. Bu dövrdə mexaniki hafizə üstünlük təşkil edir. Bu zaman uşaqlar hər cür materialı asanlıqla əzbər öyrənə bilirlər, ona görə də əzbər öyrənməyə meylli olurlar. Bu müəyyən dərəcədə əhəmiyyət kəsb etsədə uşaqları əzbərçiliyə alışdırmaq olmaz.

Təxəyyülün İnkişafına Təsir edən Amillər

Həmçinin kiçik məktəb yaşı dövründə uşağın həyat təcrübəsi və biliyinin artması nəticəsində onda təxəyyülün inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır. Bununla belə kiçik məktəb yaşının əvvəllərindən uşaqların təxəyyül sürətləri hələ də az davamlı olub, qavrayışa əsaslanmağa davam edir. Bərpaedici təxəyyül kiçik yaşlı məktəblinin fəaliyyətində həlledici rol oynamağa başlayır və bu təlim materialını mənimsəməsini asanlaşdırır. "Məktəbəqədər yaşlı uşağın həyatında təfəkkürün inkişafı üçün zəmin yaradan qavrayışın dəyəri çox böyükdür, çünki o, nitqin, yaddaşın, diqqətin və təxəyyülün inkişafına kömək edir." (Cabbarova, 2022)

Ə.Əlizadənin tədqiqatları göstərmişdir ki, kiçik məktəblilərin təxəyyülü, hər şeydən əvvəl, emosional xarakter daşıyır. Onda hisslərin, bədii əsərlərin təsiri altında daha parlaq təxəyyül sürətləri yaranır. Kiçik məktəblinin təxəyyülü müəyyən əyani vasitəyə istinad etmədikdə, o, təsvir edilən hadisəni aydın təsəvvür edə bilmir. Kiçik məktəblilər baharda baharı, qışda qışı təsvir edən mətnləri daha yaxşı mənimsəyir. Çünki bu zaman təxəyyül şagirdin xarici aləmdən aldığı yeni, parlaq və canlı təəssüratdan daha səmərəli şəkildə istifadə edir. (Seyidov, Həmzəyev, 2007)

Diqqətin Formalaşması və Məkan Təsəvvürü

Kiçik məktəb yaşı dövründə uşaqlarda diqqətin formalaşmasında özünəməxsus dəyişiklik baş verir. Kiçik məktəblilərin diqqətinin ilk gündən seçici xarakter daşdığı barədə fikirlərlə bir çox psixoloji tədqiqatlarda rast gəlmək olar. Birinci-ikinci sinif şagirdləri üçün müəllimin onların diqqətini yönəltdiyi sahə əhəmiyyətlidir. Bu dövrdə uşaqların diqqəti onlar üçün daha çox əhəmiyyətli olan cisim və hadisələrə yönəlir. Uşağın birinci sinifə qədər diqqəti inkişaf etdirilməlidir. Məktəbə intellektual hazırlıq düşüncə proseslərinin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Buna görə uşaqlarda ümumiləşdirmə, obyektləri müqayisə etmək, onları təsnif etmək, vacib xüsusiyyətləri vurğulamaq və nəticə çıxarmaq bacarığı formalaşdırmaq lazımdır. Uşaqda məkan anlayışı, obrazlı və müvafiq nitq inkişafı, idrak fəaliyyəti daxil olmaqla müəyyən bir fikir genişliyi olmalıdır.

Məktəbə Hazır Olmaq: Psixoloji və İntellektual Yanaşma

Böyüklər çox vaxt uşağın məktəbə hazırlanmasını müəyyən biliklərin toplanması kimi başa düşürlər və buna görə də ona oxumağı, yazmağı, saymağı, ümumiyyətlə, ona, belə demək mümkünsə, "ağıllı" məlumat verməyə, öyrətməyə çalışırlar. Ancaq təkcə bu, tədqiqatın uğurunu müəyyən etmir. Əsas odur ki, uşağı təhsil işinə hazırlasınlar. Məktəb uşaqdan "savadlı" olmasını deyil, psixoloji cəhətdən öyrənmə fəaliyyətinə hazır olmasını gözləyir. Buna görə də şagird çalışqan, diqqətli, iradəli, səbrli, əzmlili olmalı say göstərməli və əlbəttə ki, zəhmətkeş olmalıdır. Təlim prosesinə başlayan uşaq yeni vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün müəyyən intellektual inkişaf səviyyəsinə çatmalıdır. Macar uşaq psixoloqu L.A.Vengerin dediyi kimi: "Məktəbə hazır olmaq oxumaq, yazmaq və saymağı bacarmaq demək deyil. Məktəbə hazır olmaq bütün bunları öyrənməyə hazır olmaq deməkdir". (Venger, 1988)

Uşaq Psixologiyasında Klassik Yanaşmalar: Vıqotski və Venger

Məşhur uşaq psixoloqu L.S.Vıqotski uşağın zehni inkişafı baxımından məktəbə hazırlığını biliklərin kəmiyyət ehtiyatından deyil, intellektual proseslərin inkişaf səviyyəsindən, yəni uşaq təfəkkürünün keyfiyyət xüsusiyyətlərindən ibarət olduğunu qeyd etmişdir. Bu fikir daha sonra Zaporjets, K.K.Platonov kimi əsas uşaq psixoloqları əsərlərində təsdiqləndi və inkişaf etdirildi.

Ümumi və Xüsusi Hazırlığın Uyğunlaşdırılması

Uşaqların məktəbə ümumi intellektual hazırlığı ilə yanaşı onların məktəbdə öyrənəcəkləri ayrı-ayrı fənləri mənimsəməyə hazırlanmaları üzərində də dayanmaq lazımdır. Ümumi hazırlığı xüsusi hazırlığa qarşı qoymaq olmaz. Elə bir sistem və metod işləmək lazımdır ki, uşağın xüsusi hazırlığı yəni savadın mənimsənilməsi onun ümumi əqli inkişafını təmin etsin. Gələcək məktəblinin intellektual inkişafı baxımından ən əhəmiyyətli diferensial qavrayış, vizual-effektiv və vizual-məcəzi təfəkkürün inkişafı, dünyanı nizamlı şəkildə oriyentasiya etmək bacarığıdır. Uşaq məqsədyönlü şəkildə öyrənməli, cisimləri və hadisələri müşahidə və müqayisə etməli, oxşar və fərqli tərəflərini, inkişaf xüsusiyyətlərini görməli, əsas və ikinciliyi vurğulamalıdır. Böyük məktəbəqədər yaşda uşaqlar hadisələrin və cisimlərin xüsusiyyətlərini tədqiq etmək üçün rəşional üsullara yiyələnirlər. Uşaqlar tərəfindən sensor standartların mənimsənilməsinə və tətbiqinə əsaslanan bu üsullar cisimlərin mürəkkəb formasını, məkan münasibətlərini, nisbətlərini, rənglərin birləşməsinə təhlil etməyə imkan verir. Təcrübələrə əsasən deyə bilərik ki, müəllimin şərhini izləyə bilməyən uşaq məktəbə hazır deyil. Bilik uşağa müəyyən dünyagörüşü verir, bunun əsasında müəllim təlim problemlərini uğurla həll edə bilər.

Uşağınız oxuyur, sayır, yazır. Ancaq psixoloqlar müəyyən səbəblərə görə onu məktəbə göndərməyin tez olduğunu deyirlər. Uşağı məktəbə hazır hesab etmək üçün nə etmək lazımdır? Bəs valideynlər bunu özləri hazırlaya bilərlərmi? Psixoloqlar uşağın zəka səviyyəsini təyin etmək üçün hansı metodlardan istifadə edirlər? Bəs inkişafda olan bəzi gecikmələri düzəltmək üçün hansı üsullar var?

Diaqnostik Yanaşmalara Ehtiyac və Əqli İnkişafın Qiymətləndirilməsi

Təhsil prosesinin fərdiləşdirilməsini nəzərə alaraq şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş müasir məktəb, uşağın məktəbə psixoloji hazırlığının səlahiyyətli diaqnostikasına ehtiyac duyur. Məktəbə hazırlığın müxtəlif uzunmüddətli tədqiqatlarının nəticələri göstərmişdir ki, zehni inkişaf amili qeyri-kafi ola bilər, lakin şübhəsiz ki, uşağın məktəbə uğurlu keçidi üçün zəruri şərtədir. Məhz intellektual hazırlığın öyrənilməsi tələbi məktəb yetkinliyinin bu aspektinin diaqnostikası üçün müxtəlif üsulların işlənilib hazırlanması zərurətinə səbəb olur. Professor L.A.Venger və onun həmkarları psixi inkişafın diaqnostikası problemi üzərində işləyirdilər. Metodların müəllifləri əqli inkişafa bəşəriyyətin yaratdığı sosial təcrübənin, maddi və mənəvi mədəniyyətin müəyyən formalarının uşağın mənimsənilməsi prosesi kimi baxırlar. Tədqiqatların göstərdiyi kimi, yalan danışan məhz erkən və məktəbəqədər yaşlı uşaqlardır. Texnikaların müəllifləri tərəfindən texnikaların yaradılmasında əsas istinad nöqtəsi idrakın əsas struktur vahidi kimi idrak yönümlü

fəaliyyət olmuşdur. Onların fikrincə, əqli inkişafın əsasını müxtəlif növ idrak yönümlü hərəkətlərə yiyələnmə təşkil edir.

L.A.Venger koqnitiv fəaliyyətin 5 növünü müəyyən etdi və bunun əsasında L.A.Venger və onun həmkarları məktəbəqədər uşaqların intellektual inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək üçün metodologiya yaratdılar. Bu metodologiyalar aşağıdakılardır:

- Modelləşdirmə xarakterli qavrayış hərəkətlərinin mənimsənilməsi dərəcəsinin diaqnostikası.
- İdentifikasiya hərəkətinin mənimsənilmə dərəcəsinin diaqnostikası.
- Obyektlərin xassələrinin müəyyən edilmiş standartlara aid edilməsi hərəkətlərinin mənimsənilmə dərəcəsinin diaqnostikası
- Vizual-məcəzi təfəkkür hərəkətlərinin mənimsənilmə dərəcəsinin diaqnostikası.
- Məntiqi təfəkkür hərəkətlərinin formalaşma dərəcəsinin diaqnostikası. (Veqner, 1988)

Vengerin Koqnitiv Diaqnostika Metodları

Modelləşdirmə xarakterli qavrayış hərəkətlərinin mənimsənilməsi dərəcəsinin diaqnostikasının məqsədi qavrayış hərəkətlərinin inkişaf səviyyəsini müəyyən etməkdir. Bunun üçün uşağa bu nümunəyə uyğun olaraq həndəsi hissələrdən ibarət rəqəmi qatlamağa dəvət olunur. Tapşırığı düzgün yerinə yetirmək üçün uşaq müxtəlif formalı üçbucaqlar, kvadratlar və s kimi həndəsi fiqurları ayırmağı bacarmalı və nümunəyə uyğun olaraq onları fəzada düzgün yerləşdirməli.

İdentifikasiya hərəkətinin mənimsənilmə dərəcəsinin diaqnostikasının məqsədi identifikasiya hərəkətinin mənimsənilmə dərəcəsini aşkar etməkdir. Müəllim burada uşalara rəngləri seçmək üçün tapşırıqlar verir. Uşalar onlara təqdim edilən rəngli kartlar vasitəsilə müəllimin göstərdiyi rəngi seçməli və bu rəngdə olan obyektləri nümunə olaraq sadalamalıdır. Obyektlərin xassələrinin müəyyən edilmiş standartlara aid edilməsi hərəkətlərinin mənimsənilmə dərəcəsinin diaqnostikasının məqsədi obyektlərin xassələrini müəyyən edilmiş standartlara aid etmək hərəkətlərinin mənimsənilmə dərəcəsini müəyyən etməkdir. Bu zaman uşağa obyektin şəkilləri və həndəsi formaları olan bir neçə qutu verilir. Uşaq müəyyən obyektin hansı həndəsi formalara bənzədiyinə (məs: topun pomidora; elektrik lampasının gitaraya və s.) baxmalı və onu sağ qutuya qoymalıdır.

Vizual-məcəzi təfəkkür hərəkətlərinin mənimsənilmə dərəcəsinin diaqnostikasının məqsədi vizual-məcəzi təfəkkürün inkişaf səviyyəsini müəyyən etməkdir. Şəkildə evlər var, hər evin öz heyvanı var və hər evin öz yolları var. Uşaq yolun diaqramı olan bir vərəq alır. Bu diaqramda olduğu kimi bir yol tapmağa çalışırlar. Məntiqi təfəkkür hərəkətlərinin formalaşma dərəcəsinin diaqnostikasının məqsədi məntiqi təfəkkürün inkişaf səviyyəsini müəyyən etməkdir. Uşağa müəyyən bir ardıcılıqla düzülmüş, bəzi həndəsi formaların yeri boş olan bir masa təklif olunur. Uşalar boşluların yerini doldurmaq tapşırığı verilir.

Yerasek Metodu ilə Şifahi-Məntiqi Təfəkkürün Qiymətləndirilməsi

Uşağın məktəbə intellektual hazırlığının tərkib hissəsi kimi şifahi-məntiqi təfəkkürün ən uğurlu tədqiqat metodlarından biri Y.Yerasek tərəfindən təklif edilmişdir. Bu metoddan istifadə zamanı uşağa aşağıdakı kimi suallarla müraciət edə bilərik:

1. Hansı heyvan daha böyükdür - at və ya it?
2. İnsanlar səhərlər səhər yeməyi yeyirlər. Bəs axşam?
3. Gündüz çöldə işıq olur, amma gecə?
4. Göy mavidir, amma ot?
5. Alma, armud, gavalı, şaftalı - bu nədir?
6. Bakı, Moskva, Ankara, Naxçıvan bunlar nədir?
7. Futbol, üzgüçülük, xokkey, voleybol...
8. Kiçik inək danadırmı? Kiçik it...? Kiçik atdır...
9. Niyə bütün avtomobillərdə əyləc var?
10. Çəkil və balta bir-birinə necə bənzəyir?
11. Dırnaq və vint arasındakı fərq nədir?
12. İt daha çox pişiyə bənzəyir, yoxsa toyuq? Necə? Onların eyni nələri var?
13. Dələ və pişik bir-birinə necə bənzəyir?
14. Hansı nəqliyyat vasitələrini bilirsiniz?
15. Gəncə yaşlının fərqi nədir? (Jirasek, J. 1974)

Burada məqsəd şifahi təfəkkür səviyyəsini, məntiqi düşünmək və fikirlərini ifadə etmək bacarığını müəyyən etməkdir. Bu zaman uşaqlardan alınana cavablar şkala ilə qiymətləndirilir.

Təfəkkürün diaqnostikası 4 əsas parametərə görə aparılır: təhlil və sintez, müqayisə, təsnifat, ümumiləşdirmə. Bu bölgü kifayət qədər ixtiyaridir və müvafiq bölmələrdə təklif olunan üsullar eyni zamanda düşüncənin bir sıra xüsusiyyətlərinə və xassələrinə təsir göstərir " E.L.Ağayevaya görə Dördüncü əlavə" üsulda təsnifat əməliyyatının inkişaf səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün təsnifatlara görə şəkil dəstlərindən ("Qab-qacaq", "Mebel", "Oyuncaqlar" və s.) istifadə olunur. Bu zaman uşağa müxtəlif mövzularda, məsələn "Qablar": boşqab, qazan, fincan, ütü. "Mebel": stol, stul, televizor, qarderob kimi 5 təsnifat kartı təklif olunur. Uşaqlar verilən kartlara baxırlar və artıq olan cismi tapırlar. Yekun olara ümumiləşdirmənin düzgünlüyü və təsnifat əməliyyatının olması və ya olmaması ballarla qiymətləndirilir.

Məktəbəqədər təhsilə intellektual hazırlıq məktəbəqədər yaşda baş verən idrak proseslərinin müəyyən bir inkişaf səviyyəsidir. Uşağın məktəbə intellektual hazırlığı müəyyən dünyagörüşündən, xüsusi bilik ehtiyatından, əsas qanunları dərk etməsindən asılıdır.

Pedaqoji Yanaşma və Fərdiləşdirilmiş Təlim

Tədris prosesinin diferensiallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi konsepsiyası çərçivəsində uşaqların ümumi məktəbə hazırlığı və xüsusən də intellektual hazırlığı, habelə öyrənmə qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsi haqqında obyektiv məlumatlara əsaslanan pedaqoji yanaşma müəllimə uşağın fərdi xüsusiyyətlərini ən yaxşı şəkildə nəzərə almağa, təhsil prosesini tezliklə inkişaf zonasına uyğun olaraq gələcək təhsil yolunu müəyyən edəcək şəkildə qurmağa imkan verir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə gedən uşaqların intellektual hazırlığının xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsində, məktəbə hazırlıq prosesini optimallaşdırılmasında, təhsil almaq üçün əlverişli şərait yaradılmasında və uşağın təhsil sisteminin növbəti mərhələsinə keçiddə diagnostik nəticələrdən mühüm praktiki problemi həll etmək üçün istifadə edilə bilər.

Oyunların İntellektual İnkişafdakı Rolu

Həmçinin oyunlar uşaqların intellektual inkişafı üçün mühüm rol oynayır. Oyunlar uşağın dünyagörüşünü genişləndirir, düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və onlara sosial təcrübələr qazandırır. Oyunda iştirak edərək uşaqlar yaradıcı düşüncələrini inkişaf etdirir, problemləri həll etməyi öyrənirlər. Müasir pedaqogika oyunlardan uşaqların motor və həssas qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün istifadə edir. Bu oyunlar, həmçinin, uşaqların yaddaşını, qavrayışını, təfəkkürünü və digər zehni bacarıqlarını inkişaf etdirir. Oyunun təhsil prosesində bu cür rolunu böyükdür, çünki oyunlar uşaqlara müxtəlif problemləri həll etmək, düşünmə qabiliyyətlərini genişləndirmək və yaradıcılıqlarını ortaya çıxarmaq üçün mükəmməl bir mühit yaradır.

Oyun məktəbəqədər yaşda uşağın əsas fəaliyyətidir, onlar oyun oynayaraq böyük insanların dünyasını öyrənir. Həmçinin uşaq oynayaraq inkişaf edir. Müasir pedaqogikada çox sayda uşağın motor, həssas və intellektual qabiliyyətlərini inkişaf etdirə bilən oyunlar var. "İntellektin inkişafı" anlayışı yaddaşın, qavrayışın, təfəkkürün, yəni bütün zehni qabiliyyətlərin inkişafını əhatə edir. Oyunun vasitəsilə biz uşaqları öyrənməyə və yaradıcı fəaliyyətə maraqlarını cəlb edərək, məktəbəqədər uşaqların bədii qabiliyyətlərini üzə çıxara bilərik. V.A.Suxomlinski qeyd etmişdir ki, "Oyun, ətrafımızdakı dünya haqqında həyat verən fikir axınının, uşağın mənəvi dünyasına axdığı böyük bir parlaq pəncərədir." (Həsənov, Ağayev, 2007)

Tərbiyə-təlim işində didaktik oyunlardan, əyani-əşyavi məşğələlərdən, onların praktik təsviri fəaliyyətlərindən çox istifadə edilməlidir. Belə forma və metodlar kiçik yaşlı uşaqların təfəkkürü və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə daha çox uyğun gəlir. Bütün bunlar uşaqların idrak fəallığını və intellektual inkişaf qabiliyyətini stimullaşdırır.

Uşaqlarda Tədqiqat Marağını Təşviq Etmək

Uşaqlarda intellektin inkişafı üçün nə etmək lazımdır?

Bu, ilk növbədə, uşaqlarla dünyanı araşdırmaq, ətraf aləmə onların gözü ilə baxmağı bacarmaq və buna uyğun olaraq onlarda ilkin təsəvvürlərin formalaşdırılmasına zəmin yaratmadır. Danılmaz bir həqiqətdir ki, uşağın intellektual qabiliyyətləri daha çox “irsiyyətdən” deyil, zehnin tədqiqatçılığından asılıdır. O, məlumatı ilk növbədə, böyükrlə ünsiyyətdə əldə edir. Mövzu ilə bağlı aparılan söhbətlərdə: “Qar niyə ağdır? Günəş niyə gündüz parlayır? Balıqlar su altında necə nəfəs alır? və s. kimi onları daim dəstəkləmək arzuolunandır. Bu marağı təşviq etmək, uşağın üfqlərini genişləndirmək və ona dünya haqqında müəyyən bir bilik sistemi vermək üçün hər cür cəhd etmək lazımdır. Və bütün suallara cavab verməyə tələsməyin. İlkin olaraq uşağın bu haqda nə düşündüyünü “Niyə”, “Nə düşünürsən?” kimi suallar verməklə dinləyin. Uşağın ideyalarını, fərziyyələrini, variantlarını ortaya qoymasına və onun üçün anlaşılmaz olan məlumatları “qazmasına”, “eşələməsinə” icazə verin. Məlumdur ki, uşağın səmimi şəkildə təəccübləndiyi və müstəqil araşdırma nəticəsində əldə etdiyi daha yaxşı yadda qalır.

Oyunların Təşkili və Müəllimin Rolu

Bir tərəfdən uşaqların özbaşına oynaması yaxşıdır, amma digər tərəfdən onlar həmişə maraqlı və mənalı, onları inkişaf etdirəcək oyun yarada bilmirlər. Yaxşı olardı ki, böyükrlər oyunu təşkil və idarə etsin - onlar uşaqlara çətinlikləri aradan qaldırmağa kömək etməli, oyun qaydalarına əməl etməyə təşviq etməli və bəzi uşaqların səhvlərini qeyd etməklə onların daha çox yeni şeylər öyrənməyə təşviq etməlidir. Təşkilatçı və iştirakçı rollarının birləşməsi inkişaf edən oyunun xüsusiyyətidir.

Müəllim üçün oyun seçmək ciddi məsələdir. Bu həm pedaqoji bacarıq, həm də pedaqoji ustalığ tələb edən işdir. Müəllim yalnız oyunların həyata keçirilməsi deyil, praktikada tətbiqi üçün də şərait yaratmalı və unutmamalıdır ki, oyun uşaq üçün təkə özlüyündə çox vacib olan həzz və sevinc deyil, onun köməyi ilə körpənin diqqətini, yaddaşını, təfəkkürünü, təxəyyülünü, yəni sonrakı həyat üçün zəruri olan keyfiyyətləri inkişaf etdirə bilər. Uşaq oynayarkən bəzən bilmədən yeni biliklər, bacarıqlar əldə edər, qabiliyyətləri inkişaf etdirə bilərlər. Bütün oyunları qavrayış, diqqət, yaddaş, təfəkkür və yaradıcılığı inkişaf etdirən oyunlar kimi qruplara bölmək olar.

Qavrayış və Diqqətin İnkişafına Yönelik Oyunlar

Qavrayışın inkişafına yönəlmiş oyunlar vasitəsilə uşaqlarda əsasən rəng, forma, ölçü kimi xüsusiyyətlərinə görə obyektləri təhlil etmək qabiliyyəti formalaşdırılır. Məktəbəqədər yaşın sonuna qədər uşaqlar 7 əsas rəngi tanıya, rəng tonu ilə fərqləndirə bilərlər. Onlar əsas həndəsi fiqurları (dairə, oval, kvadrat, düzbucaqlı və üçbucaq) bilməli, müəyyən formalı obyektləri naxış və ya adla seçməyi bacarmalıdırlar.

Növbəti oyun diqqəti inkişaf etdirməyə yönəldilmişdir. Bu tipli oyunlar uşağın diqqətini gərçək həyatın müəyyən aspektlərinə və hadisələrinə cəmləmək qabiliyyətini formalaşdırır.

(Konsentrasiya olmadan heç bir, hətta ən sadə işi yerinə yetirmək mümkün deyil). Artıq məktəbəqədər yaşda formalaşan diqqətin əsas xüsusiyyətləri onun sabitliyi, dəyişməsi və paylanmasıdır. Diqqətin sabitliyi uzun müddət bir şeye diqqət yetirmək bacarığı deməkdir. Diqqəti dəyişdirmək bir fəaliyyətdən digərinə, bir fəaliyyətdən digərinə keçmək qabiliyyətidir. Uşaq eyni anda iki və ya daha çox obyektə hərəkət etməli olduqda diqqətin paylanmasından danışıyıq.

Növbəti oyun qrupu yaddaşın inkişafına yönəldilmişdir ki, bu da diqqət kimi, tədricən özbaşına olur. Yaşlı məktəbəqədər yaşlı uşaq artıq qarşısına məqsəd qoya bilər - nəyisə xatırlamaq və az-çox müvəffəqiyyətlə bu məqsədə çatmaq üçün vasitələr, yəni yadda saxlama prosesini asanlaşdıran vasitələr seçmək. Bu, oyunlarda yaddaşın inkişafına kömək edəcək.

Təfəkkürün inkişafı təfəkkürün üç əsas formasını mənimsəmək şərti ilə baş verir: vizual-effektiv, vizual-obrazlı və məntiqi. Vizual hərəkət təfəkkürü hərəkətdə düşünməkdir. Kiçik məktəbəqədər uşaqlarda müxtəlif əşyalar, oyuncaqlar ilə hərəkətlər prosesində inkişaf edir. Məktəbəqədər uşağın təfəkkürünün əsas forması vizual-məcəzi təfəkkürdür, yəni obyektlərdə ən vacib olanları vurğulamağa, habelə onların bir-biri ilə əlaqəsini və hissələrinin əlaqəsini görməyə imkan verən şəkillərin belə bir təşkilidir. Uşaq müxtəlif planlardan, sxemlərdən istifadə etməyi öyrənməlidir. Məktəbəqədər yaşın sonunda uşaqlarda məntiqi təfəkkürün elementləri formalaşmağa başlayır, yəni düşünmə qabiliyyəti formalaşır.

Aşağıda oyun xarakterli tapşırıqlardan bir neçəsinə nümunə verək.

4-6 yaşlı uşaqlara əlamətləri fərqləndirməyə yönəlmiş tapşırıqlar verməklə rəngləri, ölçüləri, formalar ayırd etmələrini istəyə bilərik. Bunun üçün həndəsi fiqurların təsviri olan kartları əvvəlcədən hazırlamaq lazımdır. Sonra uşaqdan ayıya bir dairə verin, gəlinciyə üçbucaq verin, dovşana kvadrat verin və s. kimi tələblər verməklə həndəsi fiqurları necə tanıdığını görürük. Daha sonra rəngli olan bu təsvirlər vasitəsilə rəngləri də söyləməsini tələb edə bilərik, məsələn qırmızı rəngli fiqurları toplayın və adlarını sayın, mənə mavi kvadrat və yaşıl üçbucaq gətirin. Bu tipli oyunlar

Bu yaşdakı uşaqlar əşyalar arasında olan fərqləri seçməyi bacarırlar. Onlara rəsmdə verilən fincanlardan hansının fərqli olduğunu tapmalarını tələb də bilərik. “Mənim kimi et” əmrini verməklə etdiyimiz hərəkəti ardıcılıqla etməsini istəyə bilərik. Bəzi detalları çatışmayan əşyaları təsvir edən rəsmləri uşaqlara paylayıb şəkildə tam olaraq çatışmayan şeylərin adını çəkməyi təklif edə bilərik. Məsələn: təkərsiz maşın, damsız ev və s. Bu oyunlar vizual yaddaşı və vizual diqqəti inkişaf etdirir.

Süjetli-Rollu Oyunların Mahiyyəti və Əhəmiyyəti

Məktəbəqədər yaş klassik oyun yaşı hesab olunur. Bu dövrdə uşaq oyununun xüsusi bir növü yaranır və psixologiya və pedaqogikada süjet-rol oyunu adlanan ən inkişaf etmiş formanı alır. Süjetli-rollu oyunlar uşaqların böyüklərlə birgə əmək və ya sosial funksiyalarını üzərinə götürdüyü, xüsusi yaradılmış oyun şəraitində təşkil olunur. Xəyali şəraitdə böyüklərin həyatını və

onlar arasındakı münasibətləri təlid etməklə uşaqları ətrafdağı həqiqətləri yaxşı öyrənməyə sövq edir.

Rollu Oyunun Təxəyyülə Təsiri

Rollu oyun təxəyyülün inkişafı üçün vacibdir. Oyun hərəkətləri xəyali bir vəziyyətdə baş verir, onlar real obyektleri təsəvvürlərində canlandırdıqları obyektə çevirir və uydurma məkanında baş verən bu təcrübə vasitəsilə uşaqlar yaradıcı təxəyyül qabiliyyətini əldə etmək imkanı qazanırlar

Məktəbəqədər yaş klassik oyun yaşı hesab olunur. Bu dövrdə uşaq oyununun xüsusi bir növü yaranır, psixologiya və pedaqogikada süjetli-rol oyunu adlanan ən inkişaf etmiş formanı alır. Süjetli-rol oyunu, uşaqların böyüklərin həyatında gördükləri fəaliyyətlərini təqlid etməklə və onlar arasındakı münasibətləri təkrar etməklə oynadıqları oyundur.

Məktəbəqədər uşaq və həmyaşıdları ilə birlikdə oyun əsasən ünsiyyət prosesində inkişaf etdirir. Birlikdə oynayan uşaqlar başqa bir uşağın istəklərini və hərəkətlərini nəzərə almağa, fikirlərini müdafiə etməyə, birgə planlar qurmağa və həyata keçirməyə başlayırlar. Buna görə də, oyun bu dövrdə uşaqların ünsiyyətinin inkişafına böyük təsir göstərir. Məktəbəqədər yaşlı uşağın həmyaşıdları ilə arasında ünsiyyət əsasən birlikdə oyun prosesində inkişaf edir. Birlikdə oynayan uşaqlar başqa bir uşağın istəklərini və hərəkətlərini nəzərə alır, onların fikirlərinə hörmət etməyə və müdafiə etməyə səy göstərir, birgə planlar qurmağa və həyata keçirməyə başlayırlar. Buna görə də, oyun bu dövrdə uşaqların ünsiyyətinin inkişafına böyük təsir göstərir. Müasir dövrdə texnologiyanın həyatımıza daxil olduğu vaxtda uşaqların əqli qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində müəyyən elektronik vasitələrdən, xüsusilə müxtəlif kompüter oyunlarından istiadə edilir.

Nəticə

Məktəbəqədər yaş dövrü uşağın intellektual, sosial, emosional və yaradıcı inkişafının təməl mərhələsidir. Bu mərhələdə uşağın təfəkkürü, yaddaşı, təxəyyülü, nitqi və diqqəti kimi əsas idrak bacarıqlarının inkişafı məktəbə uğurlu keçid üçün zəruri şərtlər yaradır. Araşdırmalar göstərir ki, məktəbə hazır olmaq yalnız biliklərlə deyil, eyni zamanda psixoloji və idrak proseslərinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan L.A. Venger, L.S. Vıqotski, Y. Yerasek kimi mütəxəssislərin metodik yanaşmaları uşağın idrak imkanlarını müəyyən etməyə və onun fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun təlim strategiyalarını formalaşdırmağa imkan verir.

Oyunlar bu inkişafın ən təsirli vasitələrindən biridir. Didaktik oyunlar, süjetli-rollu fəaliyyətlər, qavrayış və məntiqi təfəkkürə əsaslanan tapşırıqlar uşaqların həm intellektual, həm də sosial bacarıqlarını gücləndirir. Məqalədə qeyd edilən metodlar və diaqnostik yanaşmalar tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər üçün faydalı istiqamət verə bilər.

Məktəbə intellektual hazırlığın düzgün qiymətləndirilməsi və stimullaşdırılması uşağın gələcək təhsil uğurlarını təmin etməklə yanaşı, onun fərdi inkişafının da əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən

məktəbəqədər təhsil müəssisələrində bu istiqamətə xüsusi diqqət yetirilməli, fərdi yanaşma və yaradıcı mühit təmin olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- Babazade, Z. (2025). Literary-critical view of the prominent Azerbaijani scholar MF Akhundzada: The first systematic examples of literary theory. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*, 2(2), 38-42.
- Babazade, Z. (2025). The First Influences of Western Literature on Azerbaijan Literature: Modernism and Tradition in the Works of Akhundzadeh. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum*, 2(1), 71-79.
- Babazadə, Z., & Qənbərov, M. (2025). Specific Aspects of the Motif of Immortality in Literature. *Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum*, 2(2), 215-222.
- Cabbarova, S. R. (2022). Məktəbəqədər dövrdə uşaqların sensor inkişafına dair bəzi mülahizələr. *Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Elmi Əsərlər*, 3, 31–33.
- Həsənov, A., & Ağayev, Ə. (2007). *Pedaqogika* (Dərslik). Bakı: Nəşriyyat.
- Jirásek, J. (1974). *Uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsi* (rus dilinə tərc.). Ppara: Dövlət Pedaqoji Nəşriyyatı.
- Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). (2022). Bakı.
- Seyidov, S. İ., & Həməyev, M. Ə. (2007). *Psixologiya*. Bakı.
- Uşaqların məktəbəqədər hazırlığı: Proqramın əsas müddəaları. Retrieved from <https://rt82.ru/az/in-everyday-life/>
- Veliyev, E. (2025). Speech Culture and Deliberative Practices: Negotiating Local Norms in Multicultural Contexts. *Journal of Azerbaijan Language and Education Studies*, 2(3), 151-175.
- Venger, L. A. (1988). *Диагностика интеллектуального развития дошкольников*. Москва: Просвещение.
- Венгер, Л. А., Пилюгина, Э. Г., & Венгер, Н. Б. (1988). *Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет*. Москва: Просвещение.

Received: 01.07.2025

Revised: 02.07.2025

Accepted: 07.07.2025

Published: 09.07.2025